

DOI: 10.52335/dvqigiykff29

Jerzy Hausner, *Spoleczna czasoprzestrzeń gospodarowania. W kierunku ekonomii wartości*, Wydawnictwo Nieoczywiste, Warszawa 2019, 440 ss.

Profesor Jerzy Hausner jest w naszym kraju znanym badaczem, nauczycielem akademickim, popularyzatorem nauki, politykiem, inicjatorem i organizatorem doniosłych wydarzeń wspierających rozwój społeczeństwa obywatelskiego oraz bardzo aktywnym uczestnikiem życia publicznego. Można go niewątpliwie zaliczyć do autorytetów, zarówno naukowych, jak i społecznych. To dość rzadki przypadek w naszym kraju i dlatego godny odnotowania. Jerzy Hausner ma też uznaną pozycję międzynarodową jako badacz, działacz polityczny i animator wielu działań instytucji społeczeństwa obywatelskiego.

Książka, zatytułowana *Spoleczna czasoprzestrzeń gospodarowania. W kierunku ekonomii wartości* jest – z jednej strony – podsumowaniem najważniejszych nurtów badań prowadzonych przez Hausnera, a z drugiej – oryginalną propozycją dla nauk społecznych, otwierającą nowe podstawy metodologiczne, kierunki badań i sposoby interpretacji najważniejszych zjawisk społeczno-ekonomicznych współczesnego świata. To bardzo inspirujące i prowokujące dzieło, co uważam za jego ważną zaletę. Omawiana przeze mnie książka profesora Hausnera jest zarówno podsumowaniem (syntezą badań), jak i przesłaniem intelektualnym oraz obywatelskim tego autora.

Jerzy Hausner jest badaczem interdyscyplinarnym, chociaż najwięcej miejsca w swoich pracach poświęca kwestiom gospodarczym i problematyce ekonomicznej. Bliska jest mu również problematyka politologiczna, socjologiczna i filozoficzna. W pełni widoczne jest to także w recenzowanym dziele. Takie podejście metodologiczne, bardzo mi bliskie, zainteresuje i – jak sądzę – zainspiruje przedstawicieli różnych nauk społecznych. Jerzy Hausner nieustannie zadaje sobie pytanie: jak osiągnięcia, nie tylko ekonomii, ale też innych nauk społecznych i humanistycznych, w tym filozofii i nauk o kulturze, pozwalają lepiej zrozumieć rozwój gospodarczy i – ogólnie – rozwój społeczeństw?

Zanim przejdę do omówienia i skomentowania najważniejszych koncepcji i myśli przedstawionych przez profesora Hausnera, chciałbym zaprezentować najważniejsze informacje o zawartości i strukturze tej monografii.

Spoleczna czasoprzestrzeń gospodarowania. W kierunku ekonomii wartości jest obszernym dziełem, liczącym 440 stron, wydanym w Warszawie przez mało znane Wydawnictwo Nieoczywiste w 2019 roku. Książka ta, pod względem edytorskim, wydana jest bardzo starannie, w twardej oprawie, z ciekawie wykonanymi rysunkami, łatwo czytelnym drukiem i dowcipnie zaprojektowaną okładką z rysunkiem Andrzeja Mleczi, na którym Bóg – Stworzyciel Świata niesie ów świat do serwisu. Niewątpliwie nasz świat, umieszczony na ziemskim globie, wymaga naprawy. O tym – w znacznym stopniu – jest recenzowana książka.

Składa się ona z 14 rozdziałów, zawierających rozważania autora na tematy, którym poświęcił on w swojej działalności naukowej, publicystycznej i politycznej dużo uwagi i wiele prac naukowych. Centralne miejsce w tych rozważaniach zajmuje problematyka wartości. Szeroko omawiana w pierwszych dwóch rozdziałach, zajmuje też dużo miejsca w pozostałych fragmentach książki. Jest to znacznie szersze i bogatsze znaczeniowo pojęcie wartości niż to, z jakim stykają się na ogół ekonomiści. W kolejnych rozdziałach

autor zajmuje się instytucjami, ładem społecznym i jego zmianami oraz podmiotowością. W odniesieniu do zmian społecznych pojawia się kategoria modalności, zajmująca w analizach prowadzonych przez Hausnera ważne miejsce. Odrębny rozdział (VI) poświęcony został pojęciu społecznej czasoprzestrzeni. Czasem i przestrzenią zajmowały się dotychczas głównie nauki przyrodnicze. W ekonomii i innych naukach społecznych były to na ogół zagadnienia marginalne. Jerzy Hausner zwraca uwagę na to, że gospodarowanie i tzw. społeczne stawanie się dokonuje się w czasie i przestrzeni, które wymagają nowej, ontologicznej i epistemologicznej, interpretacji.

O nowatorskim i głęboko nonkonformistycznym podejściu Hausnera do analizy i opisu rzeczywistości społeczno-gospodarczej informuje następujący fragment omawianego dzieła: „Jeśli chce się osiągnąć coś trwałego i znaczącego, trzeba ruszyć w podróż w nieznaną, czyli podjąć działanie według innej, nowatorskiej formuły. Aby się jednak na to zdobyć, należy otworzyć oczy, krytycznie spojrzeć na siebie i otoczenie, uwolnić umysł od schematów i podjąć ryzyko¹. Jeśli się w taką podróż nie wyruszy, można pewnie przetrwać, ale zatracą się stopniowo podmiotowość” (s. 14). Do ruszenia w taką podróż zachęca Olga Tokarczuk, wskazując, że „nic nie jest tak niebezpieczne dla twórcy jak intelektualny mainstream”².

Kolejne trzy rozdziały (VII, VIII i IX) dotyczą krytycznej oceny systemów gospodarczych, znaczenia i funkcjonowania rynku oraz współczesnego biznesu. Te rozdziały odnoszą się najpełniej do konkretnych problemów współczesnej gospodarki i rozwoju.

Nowatorski charakter, silnie identyfikowany z wkładem Hausnera do nauk społecznych, ma zawartość trzech rozdziałów poświęconych nowemu ujęciu idei trzech ważnych podmiotów współczesnych społeczeństw i gospodarki: firmy-idei, miasta-idei oraz uniwersytetu-idei. Są to niezwykle ważne podmioty dla funkcjonowania gospodarki, życia publicznego i generowania wiedzy.

Trzeba przy tej okazji zaznaczyć, że pisząc o uniwersytecie, firmie czy mieście-idei, autor w mniejszym stopniu zajmuje się ideami, czyli koncepcjami tych podmiotów, a w większym źródłem i znaczeniem nowych idei, które generują czy powinny generować te podmioty. Na tym polega oryginalność tego podejścia.

Oprócz tych zagadnień trzy kolejne rozdziały poświęcone zostały kwestiom, którymi Hausner zajmował się w wielu innych swoich pracach: interpretacji i znaczeniu *governance*, jako nowemu podejściu do zaangażowania społecznego, do współrzędzenia i współzarządzania publicznego, jako podstawy funkcjonowania państwa, polityki i rozwoju sfery publicznej, konieczności wypracowania nowych aksjologicznych i organizacyjnych zasad prowadzenia polityki gospodarczej w obliczu globalnego kryzysu, a także zwrócenia większej uwagi na znaczenie kultury w przewyżnianiu wielu problemów współczesnego rozwoju.

Przy tej okazji należy z uznaniem podkreślić znaczenie wielu inicjatyw badawczych, publikacyjnych i upowszechnieniowych, które Jerzy Hausner i kierowane przez niego organizacje akademickie i społeczne odegrały w popularyzacji roli kultury, dziedzictwa kulturowego i polityki kulturalnej w stymulowaniu szeroko rozumianego rozwoju. Z inicjatywy profesora i dzięki wsparciu Narodowego Centrum Kultury opublikowanych zostało kilka bardzo wartościowych prac – zarówno polskich, jak i zagranicznych autorów – poświęconych tej problematyce, w tym: *Kultura a rozwój* pod redakcją J. Hausnera, A. Karwińskiej i J. Purchli (2013), *Ekonomia i kultura* D. Throsby’ego (2010) i *Ekonomia kultury. Kompendium* R. Towse (2011). Publikacje te wypełniły dotkliwą lukę w dostępie

¹ To krytyczne i twórcze zarazem „otwieranie oczu” stało się hasłem imponującej, pod względem liczby uczestników i zakresu problematyki, serii imprez i inicjatyw zapoczątkowanych przez J. Hausnera: „Open Eyes Economy”.

² O. Tokarczuk, *Czuly narrator*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, s. 203.

polskich czytelników i badaczy do ambitnych analiz naukowych dotyczących związków kultury z rozwojem gospodarczym.

Dużą część omawianej tu monografii profesora Hausnera może być zaliczona do metaekonomii, której fundamentem jest filozofia ekonomii i filozofia w ogóle. Tej problematyce poświęcona jest zwłaszcza pierwsza część pracy. Główną kategorią analityczną, zasygnalizowaną już w tytule, jest wartość jako podstawa aksjonormatywna dyskursu ekonomicznego. Jerzy Hausner postuluje i uzasadnia odmienne podejście i rozumienie wartości niż to, które dominowało dotychczas w głównym nurcie ekonomii. Teoria wartości jest ważnym składnikiem klasycznej, marksowskiej i neoklasycznej ekonomii. Jednakże ekonomiści reprezentujący te części dorobku nauk ekonomicznych analizowali na ogół produkcyjny proces wytwarzania wartości, która następnie, na rynku, przybierała postać ceny. Adam Smith, Karol Marks i wielu innych ekonomistów poszukiwali obiektywnych podstaw wartości towarów, z których znaczną popularność i znaczenie zdobyła teoria wartości opartej na pracy. Jerzy Hausner rozwija szerszą i bardziej ezoteryczną koncepcję wartości. Stwierdza, że wartości są wytwarzane w procesie ludzkiej aktywności i jest to złożony proces społeczny, na który składa się współdziałanie jednostek, komunikacja między nimi i dyskusja. W tym ujęciu wartości mają społeczną, a nie materialną naturę.

Ważnym rozróżnieniem stosowanym przez Hausnera jest podział na wartości egzystencjalne i instrumentalne, a także wartości obiektywne i subiektywne, chociaż te ostatnie, w opinii tego autora, są najczęściej ściśle połączone. Píše on: „Wartość jest esencją, a nie rzeczą, jest fenomenem, a nie obiektem. Wartości się nie posiada – posiadać można wartościową rzecz, dobra, które są nośnikiem wartości, ale nie samą wartość. Nośnikiem wartości egzystencjalnych są międzyludzkie relacje społeczne” (s. 24).

Trzeba jednak zaznaczyć, że uniwersalizacja wartości egzystencjalnych nie oznacza ich homogeniczności. Wartości są zróżnicowane i podlegają ewolucji. Są częścią i produktem kultury, a ta – jak wiadomo – charakteryzuje się wielką różnorodnością. Ujęcie wartości i ich znaczenia prezentowane przez Hausnera nasuwa jednak kilka wątpliwości i pytań interpretacyjnych. Pierwsza z nich dotyczy różnicy między wartościami a instytucjami, zwłaszcza nieformalnymi, będącymi efektem procesów społecznych, w tym kulturowych. Jedne i drugie są źródłem, regulatorem czy bodźcem trwałych i powtarzalnych zachowań ludzkich. Ludzie wiążą instytucje z wartościami, a wartości podlegają instytucjonalizacji.

Różnorodność wartości i instytucji, z jakimi spotyka się człowiek, rodzi problem wyboru. Temu problemowi nie poświęca autor odpowiedniej uwagi. Tradycyjna definicja ekonomii głosi, że jest to nauka o zasadach dokonywania wyboru w sytuacji ograniczonego zasobów. Ekonomia instytucjonalna wzbogaciła problematykę ekonomicznego wyboru o sferę wyboru instytucji, co otworzyło też nauki ekonomiczne na znaczenie kultury, jako źródła instytucji społecznych. Jerzy Hausner uzupełnia z kolei sferę wyboru o nową i znacznie bogatszą niż dotychczas interpretację wartości. Jakie są jednak podstawy wyboru wartości? Czy dyskurs, komunikacja i wiedza rozwiązują ten problem? W jakim zakresie wybór wartości jest sceną dramatu? Czy filozofia i ekonomia wartości nie jest połączona z filozofią dramatu?

Autor tej monografii pisze: „W wielu teoriach społecznych błędnie zakłada się, że życie społeczne organizuje się wokół wyboru, który dokonuje się według danych i utrwalonych reguł. Fałszywość tego założenia wynika z tego, że nawet gdybyśmy chcieli utrzymać w opisie świata społecznego kategorię wyboru, to musimy przyjąć, że reguły możliwości nie są ani dane, ani niezmiennie, ani uniwersalne; są społecznie ustalone, a zarazem podlegają interpretacji i modyfikacji” (s. 81–81). Nie kwestionuję końcowej części tego stwierdzenia, ale nie eliminują one konieczności wyboru, a podkreślają jedynie jego złożoność. Zagadnienie wyboru, jego motywy, mechanizmy i uwarunkowania, a także nieustająca konieczność dokonywania wyborów pozostaną ważnym i ciągle intrygującym składnikiem

problematyki ekonomicznej, chociaż wybory te nie należą wyłącznie do domeny ekonomii. Poeta Jerzy Liebert (1904–1931) napisał:

„Jedno wiem i innych objawień
Nie potrzeba oczom i uszom –
Uczyniwszy na wieki wybór,
W każdej chwili wybierać muszę”.

(z wiersza *Jeździec*)

Ten cytat pojawia się w licznych ujęciach ilustrujących złożoność ludzkiej egzystencji i dramatu wyboru. Dostrzegam jego przydatność metaforyczną także do wyborów dokonywanych w sferze gospodarowania. Pierwszy z brzegu przykład: jeśli wybieramy funkcjonowanie w ramach gospodarki rynkowej, to zgadzamy się, albo skazujemy, na konieczność dokonywania wyborów w bardzo szerokim zakresie: wyboru miejsca pracy i zamieszkania, struktury konsumpcji, inwestycji, oszczędności, wykształcenia i wielu innych. Drogowskazem w dokonywaniu tych wyborów są wartości, ale i spośród nich trzeba wybrać te najważniejsze. Możliwość wyboru należy do najważniejszych wartości, ale zarazem do najtrudniejszych. Jest to jednak temat na odrębne rozważania, zarówno teoretyczne, jak praktyczne.

Profesor Jerzy Hausner w swoich rozważaniach wyraźnie unika takich kategorii analitycznych jak system i równowaga. Odrzuca także pojęcie systemu wartości. W moim przekonaniu jest to nieuzasadnione podejście. Wartości zarówno egzystencjalne, jak i instrumentalne są na ogół ze sobą powiązane i oddziałują na siebie, a więc tworzą system. Systemowe ujęcie wartości mogłoby wzbogacić ekonomię wartości propagowaną przez tego autora. Niechęć do ujęć systemowych widać też w odniesieniu do innych zjawisk społecznych. Napisał on: „Dla mnie rzeczywistość społeczna jest kompleksowa, a nie systemowa, modalna i meandryczna. Nie da się programować jej rozwoju, nie można go modelować, choć można modulować...” (s. 405). Chciałbym zauważyć, że kompleksowość nie wyklucza systemowości, a modalność modelowania.

Podobne wątpliwości budzi negacja przydatności pojęcia równowagi. Przedmiotem analiz prowadzonych przez profesora Hausnera jest rozwój, ewolucja i zmiana społeczna. Według niego społeczeństwo i gospodarka są w ciągłym ruchu i trudno tu mówić o jakiegokolwiek równowadze. Rozumiem i podzielam zastrzeżenia autora dotyczące koncepcji równowagi gospodarczej w ujęciu ekonomii neoklasycznej, ale nauka, w tym ekonomia, znają też inne koncepcje równowagi. Organizm człowieka utrzymuje się w równowadze, mimo że każdy jego organ, a nawet komórka, są w ciągłym ruchu i zmianie. To samo można powiedzieć o gospodarce. Odpowiednio pojmowana i zdefiniowana równowaga nie wyklucza zmiany i rozwoju. Jest jednak bardzo przydatna w różnych sferach życia, zarówno przyrodniczo-biologicznego, jak i społecznego oraz gospodarczego.

Prawie w całej omawianej pracy profesor Hausner podkreśla znaczenie aksjonornmatywnych podstaw gospodarowania i życia społecznego, bowiem – jak zaznacza: „Gdy refleksja aksjologiczna i dyskurs etyczny zanikają, rodzi się tyrania, która narzuca swoją perspektywę aksjologiczną” (s. 77). Z tym stwierdzeniem należy się w pełni zgodzić.

Z wielkim uznaniem i zainteresowaniem czytałem, zamieszczony w pierwszych rozdziałach, przegląd filozoficznych i psychologicznych teorii wartości. Autor szukał w nich inspiracji, konfrontacji i uzasadnienia dla swoich koncepcji. Są to z wielką erudycją napisane fragmenty pracy, świadczące o rozległej wiedzy autora z szerokiego zakresu nauk społecznych i humanistycznych.

Wielko uwagi w swoim dziele autor poświęca kształtowaniu ładu społecznego. Z tą kategorią należy powiązać rozważania dotyczące norm, instytucji, podmiotowości oraz jakości

rządzenia, będące przedmiotem odrębnych rozdziałów bądź ich obszernych fragmentów. Tej problematyki dotyczą też części pracy prezentujące krytyczną analizę roli państwa i sfery publicznej. W tej dziedzinie Jerzy Hausner ma zarówno rozległą wiedzę, jak i doświadczenie praktyczne, jako polityk i działacz państwowy.

W końcowym rozdziale monografii Hausner omawia znaczenie kultury nie tylko w rozwoju, funkcjonowania biznesu i przemianach cywilizacyjnych, ale też w przewidywaniu zjawisk kryzysowych w gospodarce, polityce i życiu społecznym. Jak już wcześniej napisałem, problematyce tej autor poświęcił wiele uwagi, analiz i publikacji. Zainteresowanych odsyłam do tych prac, a także do przeczytania wspomnianego rozdziału. Jedną z konkluzji zamieszczonych w tym rozdziale jest następująca: „Jeśli uznać, że obecny kryzys jest kryzysem cywilizacji rynkowej, to aby znaleźć ścieżkę wyjścia, niewątpliwie musimy się zwrócić w kierunku kultury – rozumianej nie w kategoriach ekonomicznych, ale antropologicznych” (s. 396).

Bogactwo tematyczne, analityczne, intelektualne i postulatyczne zaprezentowane w pracy Hausnera jest wręcz imponujące, a napisanie odpowiednio wnikliwej recenzji tej monografii wymagałoby przynajmniej kilkunastu recenzji każdego z czterestu rozdziałów. Jest to zadanie trudne, ale godne podjęcia i zrealizowania.

Książka *Spoleczna czasoprzestrzeń gospodarowania. W kierunku ekonomii wartości* może posłużyć jako podstawa literaturowa do całosemestralnego kursu akademickiego na wyższym poziomie kształcenia – magisterskiego lub doktorskiego, na studiach ekonomicznych i interdyscyplinarnych. Taki kurs mógłby być pożyteczną i bardzo inspirującą przygodą intelektualną. O ile wiem, profesor Hausner zamierzał przeprowadzić zajęcia akademickie oparte na materiale zawartym w tej książce, ale wybuch pandemii koronawirusa nieco pokrzyżował te plany. Na szczęście nie całkowicie. Profesor przygotował piętnaście wykładów (zgodnych z tematami rozdziałów monografii, plus wykład „Świat po pandemii”) z udziałem zaproszonych gości, znanych specjalistów z zakresu problematyki danego wykładu, które były transmitowane online za pośrednictwem platformy YouTube. Dzięki temu wykłady te są dostępne dla wszystkich zainteresowanych.

Jerzy Hausner jest badaczem, nauczycielem akademickim i popularyzatorem wiedzy, ale też bardzo zaangażowanym działaczem społecznym i animatorem wielu praktycznych inicjatyw. Czytając rozdziały poświęcone Firmie-Idei, Mieście-Idei oraz Uniwersytetowi-Idei zastanawiałem się, jak te oryginalne koncepcje wcielać w życie. Na jakich siłach i instytucjach oprzeć ich realizację? Profesor Hausner próbuje, z powodzeniem, odpowiedzieć na to pytanie, organizując serię imprez propagujących te idee i zjednując do nich wiele organizacji społecznych, naukowych i kulturalnych. Seria kongresów „Open Eyes Economy Summit” w Krakowie, seminaria w różnych ośrodkach akademickich w kraju, kilka tomów publikacji *Open Eyes Book* i wiele innych inicjatyw okazały się bardzo inspirującą i skuteczną platformą upowszechniania koncepcji teoretycznych przedstawionych w recenzowanej monografii. To rzadki i godny pochwały przypadek w naszym życiu naukowym i społecznym.

Dawno już nie czytałem dzieła polskiego autora, które byłoby tak inspirujące, bogate tematycznie i metodologicznie oraz zawierające twórcze i bardzo ważne propozycje dla doskonalenia gospodarki, życia społecznego oraz ładu instytucjonalnego, sprzyjających rozwojowi, jak wyżej omówiona praca.

Jerzy Wilkin

* Prof. dr hab. Jerzy Wilkin – Członek rzeczywisty PAN; ORCID: 0000-0003-3906-6296; e-mail: jwilkin@irwirpan.waw.pl